

УДК 1.147

Т.А. Пода

ДИСКУРС ВЛАДИ ТА ВЛАДНІ ВІДНОСИНИ У ПОСТСУЧАСНОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

Анотація. У статті у рамках загального розуміння поняття дискурсу проаналізовано специфічні риси дискурсу влади та владних відносин, виявлено їх загальні характеристики. Встановлено особливості дискурсу влади в межах постмодерного розуміння. Приділяється увага взаємодіям дискурсивних спільнот та владних інститутів.

Ключові терміни: дискурс, дискурс влади, дискурсивна практика, «м'яка влада».

Вступ

Будь-яка сфера людської взаємодії містить у собі владні відносини. Глобальні та локальні інформаційно-комунікативні простори сучасності характеризуються ускладнення владних відносин у соціальному полі. Розглядаючи проблеми політики, неможливо оминати увагою поняття влади та владних відносин, оскільки влада проявляється як унікальний соціокультурний феномен, здійснює визначальний вплив як на окремого громадянина, так і на державу, світову спільноту.

Філософські засади вивчення дискурсу влади виходять за межі наукових пошуків сучасних соціально-гуманітарних дисциплін. Проблематика дискурсу влади має низку особливостей, які можна розкрити на засадах філософської рецепції феномену влади, вираженого у перетворювальному впливі на умови буття людини.

Дискусію про природу, ціннісні засади та парадокси влади і владних відносин можна назвати однією з центральних в історії розвитку філософії, політології, соціології. Але, на відміну від спеціальних наук, передусім, соціології та психології, які орієнтуються на зовнішні прояви владного примусу, філософія спрямована на тлумачення смислів владного дискурсу.

Одним із найбільш мобільних та продуктивних регуляторів соціальних відносин була і залишається політика, осередком якої, безперечно, є влада, якій властиві такі механізми, що надають змогу цілеспрямовано управляти суспільними процесами. При цьому в добу інформаційного суспільства здійснення політики реалізується не стільки шляхом прямого впливу (так звана *hard power* – «жорстка влада»), скільки шляхом «м'якої влади» (*soft power*). В постмодерному трактуванні владарювати означає не стільки володіти апаратом примусу, скільки мати можливість визначати, пояснювати, прогнозувати поточну ситуацію в суспільстві, формуючи критерії об'єктивності, авторитетності, правдивості та істинності. В умовах глобалізації, коли інформація миттєво поширюється, головним владним засобом стає знання, яке формується шляхом включення суб'єктів і соціальних груп у дискурсивні практики. Як писав М. Фуко, володіти дискурсом – значить володіти владою.

Аналіз досліджень і публікацій

Мовленнєві та текстуальні аспекти дискурсивної діяльності людини, пов'язані з владою, вивчали такі вчені, як М. Фуко, Р. Рорті, Т. ван Дайк. Вони поставили питання постструктуралістського, прагматич-

ного та соціокогнітивного вимірів дискурсу влади. Вітчизняні дослідники також долучилися до вивчення зазначеної проблематики. Зокрема, В.А. Зотова акцентує увагу на дискурсі влади і нонконформізмі як культуротворчих чинників; Н.Г. Діденко звертається до проблеми взаємодії управління, влади і держави. І.В. Вербицька вивчає владу як феномен екзистенції. У дослідженнях сучасних концепцій влади значний внесок зробили французькі філософи, політологи та соціологи, серед яких: Р. Арон, Ж.-К. Білльє, П. Бурд'є, Ж. Бурдо, М. Крозье, А. Турен, Ж. Рюс, М. Фуко та ін.

Отже, проблематика дискурсу влади не є новою для сучасної наукової спільноти. Водночас, специфіка владного дискурсу не як текстуальної або знакової реальності, а як тоталізуючого чинника, який детермінує модус життя людини і суспільства, не є повністю розкритою у сучасних дослідженнях.

Метою дослідження є аналіз феномену дискурсу влади, способів її актуалізації і легітимації в соціальному контексті.

Основна частина

Найважливішим і найдієвішим способом завоювання влади в усі часи вважалося насильство, на цьому наголошував ще Н. Макіавеллі, а Мао Цзедун взагалі проголосив, що рушниця породжує владу. Х. Аренд, говорячи про насилля, підкреслює думку, що влада – це не просто здатність людини діяти, але діяти спільно, тобто влада не належить особистості, а виключно групі індивідів до того часу, поки вони зберігають свою єдність.

Проте у другій половині минулого століття акценти у проблемі співвідношення влади і насилля дещо зміщуються, репрезентуються нові способи досягнення та утримання влади, найбільш дієвою оголошується така влада, яка отримує свободне визнання свободою людиною і прагне до зваблення за допомогою ЗМІ, реклами, релігії тощо. Розробляються владні стратегії з урахуванням таких складових, як свобода вибору та дій, психологічний стан суспільства, настрої виборців тощо.

Влада епохи постмодерну зливається з технологіями мас-медіа. Особливий статус ЗМІ фіксується у вислові «четверта влада». Ми спостерігаємо формування нового владного інституту. Влада – це не тільки політичні та адміністративні інституції, це злиття влади і знаку.

Сучасні еліти не здійснюють політику за допомогою прямого примусу. Навпаки, пряме загострення говорить про неспроможність еліт формувати такі системи знання, які б виключали можливість «зву-

чанья» протилежних, незгодних точок зору. Сучасні трансформації інформаційного простору закладають основу для зміни політичних взаємовідносин у суспільстві. Як говорить М. Маклюен, «засіб комунікації і є повідомлення» [1, с. 13].

Інформаційна ситуація 50-60-х років минулого століття характеризувалася наявністю гомогенної аудиторії, налаштованої на сприйняття як ідеологічних так і критичних дискурсів із використанням телебачення. Тим часом становлення Інтернету як нового ЗМІ пов'язувалося з переходом «від Інтернету до Гуттенберга», тобто від масової аудиторії «глобального села», до критичного співтовариства «нових читачів» [2]. Проте оптимістичний прогноз У. Еко не справдився, і в інформаційному суспільстві найефективніше реалізує себе не та влада, яка володіє науковою чи інтелектуальною легітимністю, а та, яка володіє найбільшою кількістю доступних ЗМІ.

Влада епохи постмодерну постає центральним поняттям політичної науки, про це влучно говорив французький мислитель М. Фуко, наголошуючи, «що теорія влади як основа глобального політичного аналізу ще не створена, а будь-які прояви влади і сьогодні залишаються чимось таємничим, прихованим, непізнаним, навіть демонічним» [3, с. 206]. Владна реальність розглядається М. Фуко передусім як практика домінування та підпорядкування. При цьому мовленнєвий дискурс та дискурс влади визначається як текстуальна реальність, спрямована на підпорядкування людей. Аналіз дискурсу влади, проведений М. Фуко, наголошує на репресивному характері впливу влади як на діяльність конкретних осіб, або суб'єктів, так і на структуру, яка пронизує сучасне суспільство. Діяльність М. Фуко щодо встановлення особливостей дискурсу влади ґрунтується на констатації можливостей влади монополізувати слова і сенси, що виводить на розуміння природи домінування через мову як універсальну структуру комунікації.

Однією з головних умов здійснення влади за допомогою дискурсу є контроль самого дискурсу та його виробництва. Владні групи та їхні представники контролюють або мають доступ до широкого спектра дискурсивних ролей, жанрів, стилів. Так, мас-медійні корпорації, а часто і їхні керівники, контролюють як фінансові, так і технологічні умови відтворення дискурсу, наприклад, пресу, телебачення, видавничий бізнес, телекомунікаційну та комп'ютерну індустрію. В інформаційну еру спосіб виробництва артикуляції контролюється групами, які позначають терміном «символічні еліти», до яких відносяться журналісти, письменники, художники, науковці, які реалізують владу на основі «символічного капіталу». Але і вони мають відносну свободу при виборі дискурсивних жанрів і стилю презентації дискурсу, тому що більшістю елітарних груп управляє держава або приватні корпорації, отже, свобода їхньої артикуляції теж є обмеженою.

Ще один французький філософ, Ж. Бодріяр, говорить про втрату «реальності» в епоху постмодерну. Їй на зміну приходить «гіперреальність», в якій знаки більше не обмінюються на «означуване», а замикаються самі на собі, перетворюючись тим

самим на симулякри. У такий спосіб симуляція виступає тотальною практикою постмодерного світу.

Зауважимо, що коли Ж. Бодріяр уперше сумістив поняття влади та симулякра, він отримав ту соціально-політичну реальність, в якій існує постмодерна культура. «Нові види інформаційної комунікації, пов'язані з перебудовою знакової системи, суттєво змінили спосіб реалізації владних настанов, де симуляція виступає основою діяльності.... Ситуація складається так, що засоби масової інформації перестають відображати дійсність, ними створюються образи та симулякри, які і визначають реальність нашої культури, або, користуючись термінологією Ж. Бодріяра, гіперреальність, де відтворюється симуляція комунікацій, яка виявляється більш реальною, ніж сама реальність» [4].

М. Фуко і Р. Барт розглядають дискурс не просто як певну форму виразу, а як мовленнєву комунікацію, мовленнєву діяльність і навіть як символічну практику взагалі. На їхню думку, дискурс відіграє важливу роль у функціонуванні влади. М. Фуко досліджував дискурсивну функцію механізмів соціального панування, він припускав, що за дискурсивною формою будь-якого типу приховується влада, яка вислизає від спостереження. Він висловлює думку, що будь-який дискурс є елементом чи тактичним блоком у полі силових відносин, що неможливо уявити існування, з одного боку, дискурсу влади, а з іншого – протилежного йому безвладного дискурсу [5, с. 62]. Як писав М. Фуко, дискурси раз і назавжди або підкорені владі, або налаштовані проти неї. Навіть якщо дискурс народжується у сфері безвладдя, влада все одно ховається у ньому [6].

Одним з основних питань, яке привертало увагу М.Фуко, – це питання не про те «що таке влада», а про те «як здійснюється влада». Французького мислителя більш за все цікавила плинність практик влади і дискурсу як одного з основних чинників відображення мінливих практик контролю і володарювання. Однією з основних особливостей владного дискурсу є вживання різних риторичних прийомів, які, на думку М. Фуко, «відображають нещирість або відсутність паресії у дискурсі влади» [6, с. 163]. Нещирість дискурсу влади є тією ознакою, яка відрізняє її від дискурсу звичайних людей. Згідно з М. Фуко, паремія, щирість – це глибинна діяльність, при здійсненні якої той, хто промовляє про особистісний зв'язок з істиною, ризикує власним життям, тому що вважає свою думку істиною, щоб робити людей кращими, допомагати їм і собі. Застосовуючи паресію, той, хто промовляє, «використовує свою свободу і надає перевагу щирості перед переконливістю, надає перевагу істині, надає перевагу брехні або мовчанню, загрози смерті життя й безсмертю, критиці над улесливістю, моральному обов'язку перед егоїзмом, моральною байдужістю» [7, с. 168].

У контексті даного дослідження видається важливим згадати визначення дискурсу, яке надав Т. ван Дейк. Він визначає дискурс як особливе комунікативне явище, як «складну єдність мовної форми, знання і дій», як події, інтерпретація яких виходить далеко за рамки буквального розуміння самого висловлювання. Т. ван Дейк визначав дискурс не про-

сто як зв'язний текст, а як «складне комунікативне явище, що містить у собі і соціальний контекст, який дає уявлення як про учасників комунікації (їх характеристики), так і про процеси вироблення і сприйняття повідомлень» [8]. Дослідник вважає, що у дискурсі відображається складна ієрархія знань, необхідна як при його створенні, так і при його сприйнятті. Отже, дискурс відображає залежність створюваного мовного витвору від значної кількості обставин – уявлень про світ, суджень, думок, переконань і конкретних цілей суб'єкта мовлення.

Питання що співвідношення понять «влада» та «знання» є одним із центральних і в постмодерній філософії, оскільки будь-яка влада потребує знань і будь-які знання покладаються на існуючі владні відносини та посилюють їхньою, істина не є відокремленою від соціальних конструкцій, навпаки, вона є їх частиною. У генеалогії влади М. Фуко обговорював у який спосіб керують собою та іншими за допомогою знання. Він проводив аналіз того, у який спосіб знання породжує владу, яка визначає особистість як свій об'єкт впливу, а потім за допомогою знання керує цими об'єктами. М. Фуко вважав, що історія коливається від однієї системи владарювання, що спирається на знання, до іншої.

У сучасних умовах влада розсіюється і носить дифузний характер, створюються різноманітні форми розподіленого владарювання, реалізуються мікростратегії влади, тобто скоординовані дії, які здійснюються індивідами і націлені на досягнення певного результату, аналіз яких також знаходимо у творчості М. Фуко.

М. Фуко відкидає просвітницьке вчення. Він особливо підкреслює не лише те, що влада і знання є завжди взаємопов'язаними, але й те, що у зв'язці «знання – влада» провідною основою, яка дисциплінує, є влада, а не знання. Знання не здатне звільнитися від тиску з боку влади і саме тому воно в усі епохи було змушене пристосовуватися до режимів влади. Контроль над інформацією, а, отже, і над знанням, є головною засадою існування владного дискурсу сучасності.

У постмодерному трактуванні політичної влади головний акцент робиться на тому, що в сучасному світі найефективнішим є використання «м'якої влади». На відміну від «жорсткої влади, «м'яка влада» не сприймається як сила, яка діє ззовні. «М'яка влада» – це влада, яка реалізується в формі певної комунікативної дії, в процесі якої поведінка що диктується владою, сприймається реципієнтом як добровільний вибір. Дискурсивне управління символічним простором політики – це головна мета політики та практики «м'якої влади». Такий дискурс дозволяє, не використовуючи тиску та примусу, вплинути на ментальні структури масової свідомості – громадські уявлення, мрії, ідеали, захоплення тощо.

До способів реалізації дискурсу «м'якої влади» можна віднести такі дискурсивні форми впливу на правлені на переконання, як: реклама і пропаганда, згода при цьому виробляється за допомогою риторичних засобів, наприклад, повторів та аргументацій; можливе також використання опису майбутніх подій, ситуацій, які часто супроводжуються використанням

різних порад, містять у собі оцінку дій влади. Наведені приклади показують, що дискурсивна реалізація влади носить переважно характер переконання.

Повідомлення, яке транслюється владою, є ключовим аспектом її взаємовідносин із суспільством, так як переважну частину інформації ми сьогодні отримуємо саме завдяки тиражованим повідомленням, і аж ніяк не з власного досвіду. Доступність інформації про події, що відбувалися в минулому, і прогнозування майбутніх подій стає можливим тільки завдяки передачі повідомлень. За спостереженням К. Берка, «... велика частина нашої реальності формується вербально. І лише дуже незначну частину реальності ми пізнаємо шляхом безпосереднього досвіду, повна ж картина складається завдяки системі символів» [7, с. 38]. У сучасному світі в особливий спосіб сконструйоване повідомлення є для влади інструментом впливу на суспільство, тому ефективність процесу управління значно підвищується, якщо інститути влади використовують не механізм примусу, а методи впливу за допомогою системи кодів. У широкому сенсі, під кодом зазвичай розуміють систему символів, тобто ефективність процесу комунікації безпосередньо залежить від системи кодів, які використовують відправник і отримувач повідомлення.

Ефективність владного дискурсу прямо залежить від влади символів, від здатності влади виробляти такі образи, які будуть сприяти закріпленню її позицій у суспільстві, дозволять керувати діями громадян. Символи дозволяють владі відмовитись від постійного фізичного примусу. Символи перетворюються на резерв сили, у символах влада одночасно є запереченням і абсолютним збереженням сили; запереченням тому, що сила не здійснюється, не проявляється, бо вона перебуває у стані миру із символами, які її позначають і вказують на неї; збереженням тому, що сила, за допомогою уявлення і у ньому самому, постає як справедливість.

Відомий французький соціолог і антрополог Ж. Баландьє переконаний, що сучасним світом правлять три сили – інформація, техніка і комунікація. [9, с. 440]. Оскільки глобалізаційні процеси сприяють кардинальним змінам у всіх сферах життя, то слова, значення слів, політичні промови, тексти, контексти постають реакцією на ці зміни. Слова, врешті-решт, змінюють передбачену структуру значення, обертаються на абсолютний об'єкт, стають знаками без сенсу й без чітких правил.

Отже, для феномену владного дискурсу характерним є реалізація на рівні впливу структури дискурсивних висловів на владні практики. Ця специфіка визначає підходи влади до контролю і управління з метою досягнення управлінських цілей за допомогою дискурсу. Як говорить М. Фуко: «Контроль здійснюється не тільки щодо дискурсу, як соціальної практики, а й у ставленні свідомості керованих, тобто і щодо їхнього знання, думок, відносин, ідеології, а також особистих або соціальних репрезентацій. Загалом контроль над свідомістю є непрямим... Ті, хто контролюють дискурс, можуть побічно контролювати поведінку» [10], [11, с. 27].

Особливість впливу дискурсу на владні практики

проявляється на прикладі формування спеціального дискурсивного середовища, в якому здійснюється вплив. До дискурсивних спільнот, які створюють дискурсивне середовище, можна віднести різні інститути влади, внутрішні владні структури цих інститутів, владні відносини між різними соціальними групами. Це такі дискурсивні спільноти, як: уряд, парламент, судова система, політичні партії, ЗМІ, церковні організації, інститути освіти тощо. Для кожної з цих дискурсивних спільнот характерним є певний жанр дискурсу, комунікативні події, стилі, риторичні прийоми.

Природа впливу владного дискурсу на галузеві дискурси сучасного суспільства демонструється на основі підпорядкування ззовні не пов'язаних дискурсивних сфер владному впливу. Мова йде про добровільність сприйняття владного, підпорядкувального дискурсивного впливу з метою реалізації владних дискурсивних цілей. На думку А.П. Огурцова, «підкреслено говорять про проникнення владних відносин у саму науку – і в наукове співтовариство, і в соціальний інститут науки, і в наукове знання. Це означає, що владні відносини знаходять своє вираження у використовуваних вченими метафорах, у науковому мовленні, у виборі певних ідеальних об'єктів» [11].

Висновки

Отже, дискурс влади й владний дискурс на сучасному етапі розвитку соціально-гуманітарного і філософського знання виступають одними з провідних пояснювальних концептів, які дають змогу ідентифікувати прояви владного впливу у соціальній дискурсивній реальності. Владний дискурс, як було показано, відіграє провідну роль в реалізації влади. Влада може бути репрезентована у дискурсі не так явно, у формі мовних зворотів, опису, легітимації владних акторів чи їхніх дій та ідеологій. Дискурсивна влада часто має прямий чи опосередкований переконливий характер, а отже, припускає використання доказів, аргументів, прикладів та інших риторичних засобів, які збільшують імовірність того, що в свідомості реципієнта будуть побудовані необхідні ментальні репрезентації.

Однією з головних стратегій дискурсивної влади є переконання залежних груп та індивідів в тому, що певні дії (політичні, економічні, соціальні) здійснюються в їхніх інтересах. Дискурсивна влада також передбачає і контроль над самим дискурсом: хто і в

якому контексті говорить, у кого є доступ до різних видів і засобів комунікації. Головним у реалізації влади за допомогою дискурсу є контроль над процесом соціального пізнання за допомогою прихованого управління знанням і установками, передформування переконань індивідів, соціальних спільнот.

Технізація та інформатизація масового суспільства формують своєрідну модель дискурсу, в якій продуценти інформації намагаються якомога більше стандартизувати свої дискурсивні положення в межах комунікації. Владний дискурс стає дедалі монологічнішим. Без комунікації – тексту та промови – влада в сучасному суспільстві навряд чи може бути легітимною. Влада, прямо чи опосередковано, реалізується і відтворюється в дискурсі і за допомогою дискурсу. Влада формує ті знання, переконання та ідеологію, які б підтримували та відтворювали її. Дискурс структурно висловлює та транслює ці головні умови відтворення та всіх соцієнтальних рівнях, в усіх аспектах і контекстах.

Список літератури

1. Эко У. От Интернета к Гуттенбергу: текст и гипертекст [Электронный ресурс] / У. Эко Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Eko/Int_Gutten.php
2. Власть. Очерки современной политической философии Запада / [под ред В. В. Мшвениерадзе]. – М. : Наука, 1989. – С. 206-255.
3. Емелин В. А. Технологии симуляции в постмодернистской политике [Электронный ресурс] / В. А. Емелин. – Режим доступа : <http://emeline.narod.ru/policy.htm>
4. Петренко. В. Політична мова як предмет наукового дослідження [Текст] / В. Петренко // Політичний менеджмент. – 2007. – №5(26). – С. 60–68.
5. Фуко М. Дискурс и истина пер. с англ. А. Корбута [Текст]/М.Фуко // Логос. – 2008. – № 2. -С. 159-262.
6. Ван Дейк Т. К определению дискурса (отрывок из книги: Teun Van Dijk. Ideology: A Multidisciplinary Approach. London: Sage, 1998.) [Электронный ресурс] / Т. К. Ван Дейк – Режим доступа : <http://www.psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm>
7. Лысенко Г. В. Средства массовой коммуникации. – Волгоград: Изд-во ГОУВПО «ВАГС», 2005. – С. 38.
8. Желтов В. В. Теория власти / В. В. Желтов. – М. : Флинта : МПСИ, 2008. – 584 с.
9. Фуко М. Дискурс и истина пер. с англ. А. Корбута [Текст]/М.Фуко // Логос. – 2008. – № 2. -С. 159-262.
10. Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса [Текст]/В.Е.Чернявская. – М.: Флинта: Наука, 2006. -136 с.
11. Огурцов А. П. Научный дискурс: власть и коммуникация (дополнительность двух традиций) [Электронный ресурс] /А. П. Огурцов // Режим доступа: <http://russcience.euro.ru/papers/ogur93sp.htm>.

Т.А. Пода

ДИСКУРС ВЛАСТИ И ВЛАСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ПОСТСОВРЕМЕННОСТИ: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ

В статье в рамках общего понимания понятия дискурса проанализированы специфические черты дискурса власти и властных отношений, выявлены их общие характеристики. Установлены особенности дискурса власти в пределах постмодернистского понимания. Уделяется внимание вопросам взаимодействия дискурсивных сообществ и властных институтов.

Ключевые слова: дискурс, дискурс власти, дискурсивная практика, «мягкая власть».

T. Poda

DISCOURSE OF POWER AND POWER RELATIONS IN THE POST-MODERNITY: SOCIAL AND PHILOSOPHICAL ASPECT

The article analyzes the specific features of the discourse of power and power relations under the common understanding of the concept of discourse, their common characteristics are revealed. The peculiarities of the discourse of power within the postmodern understanding, in the article is paid attention to the questions of interactions of discursive communities and authorities.

Key words: discourse, discourse of power, practice of discourse, soft power.